

A Borsák tartományúri hatalma Ugocsa vármegyében

A Borsa nemzetség felemelkedése, majd tartományúri hatalmának a kiépítése során Ugocsa megye is a terjeszkedés látókörébe került. Az első írásos adat, mely a nemzetség ugocsai hatalmának bizonyítékát jelenti, 1288-ból származik.¹ Az adott évben Borsa nb. Kopasz tölti be Ugocsa megye ispáni tisztét, akit a király egy megtevesztés folytán korábban neki adományozott ugocsai egyházi tized dézsmájának szedésétől eltilt és visszaadja azt jogos tulajdonosának, az erdélyi püspöknek. Borsa nb. Kopasz Ugocsa ispánjaként tisztségéből fakadóan az egész megye felett rendelkezett, birtokolva a királyi uradalom és a vármegye központját jelentő Nyaláb várat,² a hozzá tartozó várföldekkel együtt. Hatalmát az elmondott egyházi tized megszerzésére tett kísérlete is jól igazolja, s minden bizonnyal a tartományúri hatalmának kiépítésére irányuló törekvését láthatjuk benne. Nincs pontos adatunk, hogy Borsa nb. Kopasz mikor szerzi meg az ugocsai ispáni tisztet, de némely körülmény azt sejteti, hogy ez valamikor 1284 és 1288 között történt. A feltevés magyarázatát a következőkben látjuk igazoltnak: a Borsa nb. legidősebb Tamás fiak (Roland, István, Jakab vagy másként Kopasz) politikai hatalmának növekedése leginkább az 1280-ban kirobbant kun-lázadások leverésében való szerepvállalásukkal hozható összefüggésbe. A Hód-tó mellett vívott csatában résztvevő három említett fivér bátorságáért³ jutalomban részesült a királytól. Roland 1282-ben erdélyi vajda és szolnoki főispán lett,⁴ István 1284-ben királyi pohárnokmester, majd 1285-ben szatmári ispán,⁵ míg Kopasz 1284–1285 között királyi lovászmester és 1285-től borsodi ispán.⁶ A király nem csak tisztségek odaítélésével, de földbirtokok adományozásával is növeli a nemzetség hatalmát, melyek lassan vármegyényi területeket foglalnak magukban. Birtokaik határát a fivérek később házasságaik révén is bővítik.⁷ Nem kizárt tehát, hogy Borsa nb. Kopasz legkorábban 1284–1285 folyamán, a nemzetséget érintő királyi adományozási hullám időszakában szerzi meg az ugocsai ispáni címet, ill. legkésőbb az írott forrásban is szereplő 1288-ban, növelvén a Borsák hatalmát az ország keleti felében.

A jobbára három nemzetség, a Gutkeled, Káta, Hontpázmány és a kisenemesség által birtokolt Ugocsában⁸ Borsa nb. Kopasz ispánsága idején királyi adományként földbirtokot nem szerez. Arra sincs adatunk, hogy familiárisai lettek volna a megyében, ez utóbbi megszerzéséhez ispánsága bizonyára rövid idejűnek bizonyult. Az évtized végére megromlik IV. László és a Borsák kapcsolata. A király új hívekkel vette körül magát az udvarban,⁹ ami 1287-re fegyveres szembenálláshoz vezet. Borsa nb. Roland és testvérei az ekkortájt a király legnagyobb ellenségeinek számító Kőszegiekkel lépnek szövetségre, és a Zsitva folyó melletti csatában (1287 márciusa) legyőzik a király seregét.¹⁰ IV. László és a Borsák közötti bizalom később már nem volt a régi, előbbi mindent megtett annak érdekében, hogy a nemzetség hatalmát megtörje. Ezt a célt szolgálhatta az a döntés is, melynek értelmében 1290. június 18-án

¹ RA II/2-3. 400. 3509. sz.

² KOMÁROMY 1894. 494–495.

³ Az eseményekben való szereplésüket és elsősorban Lóránt dicső tettei a Képes Krónika őrizte meg az utókor számára. KK 229–230.

⁴ ZSOLDOS 2011. 40.

⁵ ZSOLDOS 2011. 61. (203)

⁶ ZSOLDOS 2011. 58. (144)

⁷ BUNYITAY 1888. 24–25.

⁸ A megye birtokviszonyaira ld. SZABÓ 1994. 20–42.

⁹ SZÚCS 1993. 315–316.

¹⁰ PAULER II. 1899. 394.

Kopasz megfosztja az ugocsai ispáni címtől, és azt a Balogsemjén nemzetségből származó Ubul fiára, Mihályra és fiaira, Istvánra és Pálra ruházza rá.¹¹ Az Ubul fiak ebben az időben a király bizalmasainak számítanak, a királyi hadak parancsnokai,¹² rájuk támaszkodva próbálja a király hatalmát biztosítani a keleti országrészben, amihez hozzá kell tenni: nem sikertelenül. Az ő nevükhöz köthető pl. az ország keleti felében 1289 nyarán kirobbant felkelés elfojtása, amit a Csák nb. Simon fia Péter, Jula fia Moys és Jacou fia András kezdeményezett.¹³ Mihály és fiai e hadi vállalkozások során több ellenséget szereznek maguknak, ezek között hamarosan ott találjuk a Borsákat és az Abákat is, valamint azok szervienseit.¹⁴ Az események menetében IV. László 1290. július 10-én bekövetkezett halála hozott változást. A történetírás máig fenntartja azt a véleményt, miszerint a kunok által Körösszeg vára alatt elkövetett királygyilkosságról a vár ura, Borsa nb. Kopasz is tudott, s talán köze is volt hozzá.¹⁵ A Borsák nem nyugodtak bele Ugocsa elvesztésébe és az első adandó alkalommal bosszút álltak új urain, Mihályon és fiain. Ismert előttünk pl. Ubul fia Mihálynak az esztergomi káptalan által 1292-ben kiállított azon oklevele, melyben arról panaszkodik, hogy Tamás fia Jakab vagy másként Kopasz mester erőszakkal rávette fiát, Istvánt, adja el neki Szatmár megyében fekvő Kér és Panyola nevű birtokát.¹⁶ Mihály egy másik bevallása szerint ugyanebben az időben Aba nb. Amadé a Szabolcs megyei Napkor, Semjén és Szentmihály birtokokat foglalja el és tartja megszállva.¹⁷ Közvetett módon a Borsák és az Abák szerepet játszottak a Kállai ösöket érintő III. András által 1290 decemberében meghozott azon ítéletében, melynek során Mihály fia Istvánt halálra ítéli az uralkodó.¹⁸

A Borsák az utolsó Árpád-házi király, III. András uralkodása idején nem kapnak lehetőséget Ugocsa visszaszerzésére. Sőt 1296-ban a király akaratából az ellenségnek számító Mihály fia István szerzi meg ismét az ugocsai ispáni címet.¹⁹

A Borsák Ugocsa megszerzésére irányuló törekvésben Károly Róbert uralkodásának első szakaszában történik változás. A nemzetség tagjai egy kisebb megingástól eltekintve, Károly Róbert országba jövele óta mindig is a híveinek számítottak, udvarában magas tisztségeket töltöttek be.²⁰ A király szolgálataikért és hűségükért cserébe birtokadományokban részesíti őket. Egy ilyen adomány során szerzi meg Borsa nb. Beke 1307 szeptemberében az ugocsai Szőlőst a hozzá tartozó földekkel együtt.²¹ Szőlős, melynek lakosai V. István jóvoltából (1262) nagy szabadságjogokat élveztek,²² a megye leggazdagabb helységének számított. Beke az adományt követően, hogy biztosítsa hatalmát a megyében, a város melletti hegyszoldalon várépítésbe kezd, ami a következő évre el is készül.²³ Egy 1308. május 19-én kelt oklevél

¹¹ RA II/2-3. 415. 3561. sz.; KÁLLAY I. 15. 35. sz.

¹² SZÜCS 1993. 316.

¹³ ZSOLDOS 2000. 81.

¹⁴ ZSOLDOS 2000. 77–78.

¹⁵ KRISTÓ 1976. 184–186.

¹⁶ ZSOLDOS, 2000. 77–78.

¹⁷ HO VII. 225–226. 183. sz.

¹⁸ A vád szerint, Mihály fia István: Angelus fia Péter és Aladár fia László falvaiban korábban 600 márka kárt okozott. A Gutkeled nembeli Aladár fia Lászlóról tudjuk, hogy Aba Amadé familiárisa, míg a Szalók nembeli Péter rokona annak az Angelus fia Sándornak, aki a Kőszegiekkel ápolt jó kapcsolatot. ZICHY I. 99–100. 111 sz.; ZSOLDOS 2000. 77–78.

¹⁹ C. TÓTH 2006. 17.; ZSOLDOS 2011. 215. Megjegyeznénk, hogy Mihály fia István politikai rehabilitációját a király csak az 1296-ot követő években hajtja végre, vö. HO VII. 276. 229. sz.; KÁLLAY I. 17–18. 45. sz.; RA II/4. 218. 4232. sz.; KÁLLAY I. 17. 42. sz.; RA II/4. 218. 4233. sz.; KÁLLAY I. 20. 52. sz. Ez utóbbi év nélkül kelt oklevelet Zsoldos Attila 1295 tájára helyezi (ZSOLDOS 2000. 78.), ami nehezíti annak magyarázatát, miként szerzi meg III. András kegyelmének elnyerése előtt az ugocsai ispáni tisztet.

²⁰ KRISTÓ 1999. 47–48.

²¹ ANJOU-OKL. II. 105. 232. sz.

²² TRINGLI 2008. 15. 3. sz.

²³ KOMÁROMY 1894. 496–497.

Mihály fia Istvánt már szőlősi várnagyként említi,²⁴ ami világos bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy a korábban ellenségnek számító Balogsemjének időközben a Borsák szerviensei lettek. Habár a Mihály fiak birtokai kívül estek a megye határán, mégis ez az első adat, mely a Borsák szervienseinek emlékét őrizte meg Ugocsában. István szőlősi várnagyként fontos szerepet játszott Beke tartományúri hatalmának kiépítésében, sőt az oklevél tanulsága szerint a szomszédos Bereg megye lakossága is bizalommal viseltetett iránta.²⁵ A két fél közötti jó viszonyt Ottó királynak egy 1307-ben kiadott oklevele is bizonyítja. Ebben a korábban még a Borsáknak tulajdonított Kér és Panyola balogsemjéni birtokokat jogtalan elfoglalását már Aba nb. Amadé által jogtalanul elfoglaltak mondják. Az adott időben úgy a Borsák, mint a Mihály fiak Ottó híveinek számítottak, ami nehezíthette a birtokok valós helyzetének tisztázását.²⁶

Arra a kérdésre, hogy a Borsáknak a későbbiekben rendelkeztek-e más szerviensekkel is a megyében, igennel válaszolhatunk. Komáromy András úgy vélte, hogy a Hontpázmányok és a megye kismességének némely tagjai sorolhatók a familiárisaik sorába, míg a megyében élő Káták és Gutkeledék semlegesek voltak, ill. Károly híveinek számítottak.²⁷ Véleményem szerint a Hontpázmányokra vonatkozó megállapítása helyesnek mondható. A nemzetséghez tartozó Mykou fia Miklós és testvére Leukus 1322-ben a várad-hegyfoki konvent előtt tett tanúbizonyosságából pl. arról értesülhetünk, hogy Károly Róbert elvette az Ugocsában fekvő Ardó, Rakasz és Nyír birtokaikat, habár szerintük ők semmilyen vétséget nem követtek el a király ellen.²⁸ Az említett birtokokat 1352-ben Lajos király kegyelemből visszaadja a tulajdonosoknak.²⁹ Károly Róbert bizonyára nem ok nélkül bünteti meg a Mykou fiakat, kiknek a Borsákkal való szorosabb kapcsolatát erősítheti az a körülmény, hogy az oklevélben tiltakozó Miklós és Leukus édesanyja annak a Debreceni Dózsának volt a testvére,³⁰ aki 1315-ig bizonyíthatóan a Borsák szerviense és fegyvertársa.³¹

A Borsákat az említetteken kívül nyilván mások is támogatták Ugocsában az 1314 és 1315 fordulóján kirobbant lázadásuk idején. A lázadást Borsa nb. Kopasz kezdi el, majd testvére Beke is csatlakozik hozzá. Kopasz hűtlenségéről egy 1315. július 1-i oklevélből értesülünk először,³² 1315. augusztus 1-re Károly Róbert ezért megfosztja nádori tisztségétől.³³ Az említett augusztus 1-i oklevél ugyanakkor Borsa nb. Bekét tárnokmesternek mondja,³⁴ mely kapcsán a közelmúltban felvetődött annak lehetősége, hogy Beke csak később csatlakozott lázadó testvéréhez.³⁵ Kristó Gyula viszont úgy vélte, hogy a Borsák lázadása már Beke tárnokmesteri kinevezése előtt véget ért, s a király a megbocsátás jeleként adományozza oda e tisztséget.³⁶ Hasonlóan látta a helyzetet Engel Pál is, aki a harcok befejezését még korábban,

²⁴ ANJOU-OKL. II. 163. 366 sz.

²⁵ Az oklevélből kiderül, hogy Mihály fia István szőlősi várnagyként visszaadja a (feltehetően megőrzésre) hozzá került Luprechzaza-i és Borzauauava-i (Beregszászi és Borsovai) jobbágyok ingó és ingatlan javait. ANJOU-OKL. II. 163. 366 sz.

²⁶ ZSOLDOS 2000. 79. Az nem valószínű, hogy a Borsa tartományuraság részét képező Szabolcs vármegyei birtokok idő közben Aba Amadé tulajdonába kerültek volna, mivel az elfoglalásukra irányuló törekvés nyílt konfliktushoz vezetett volna a két oligarcha között. Az 1301–1311-ig terjedő időszakban Borsa Kopasz, majd 1312–1316 között Borsa Beke a szatmári ispán. PITI-C. TÓTH-NEUMANN 2010. 27.

²⁷ KOMÁROMY 1894. 498.

²⁸ ANJOU-OKL. VI. 235–236. 638. sz.

²⁹ KOMÁROMY 1894. 498.

³⁰ ENGEL 2003. Hontpázmány nem. Ugocsai ág. 1. tábla.

³¹ A Borsák és Debreceni Dózsa kapcsolatára ld. BÁRÁNY 2011. 67–81.

³² ANJOU-OKL. IV. 49–50. 114. sz.

³³ ENGEL I. 1996. 2.

³⁴ ENGEL I. 1996. 36.

³⁵ BÁRÁNY 2011. 78.

³⁶ KRISTÓ 2003. 321–322.

1315 februárjára helyezte.³⁷ Véleményünk szerint a lázadás legkésőbb 1315 nyarán véget ért. 1315. július 1-én a király Jánki Tamást, hadainak egyik vezérét, már a szőlősi és Nyaláb várak elfoglalásában szerzett érdemeiért jutalmazza. Tamás ebben az időben Bereg és Ugocsa megye ispánjaként a hűtlen Kopasz nádortól és fiától elvett Szatmárban fekvő birtokokat kapja.³⁸ Az oklevél két dolgot bizonyít számunkra. Egyrészt mutatja, hogy az Ugocsát érintő királyi hadi vállalkozás sikerrel járt, Jánki elfoglalja Beke két ugocsai várát. Egy későbbi oklevél vallomása szerint az időközben Borsa fennhatóság alá került Nyaláb várát maga Beke védte a királyi hadakkal szemben,³⁹ ami szintén elveti annak lehetőségét, hogy Beke csak később csatlakozott bátyja lázadásához. Másrészt bizonyítja, hogy a lázadás végén a Borsák elveszítik Ugocsa feletti hatalmukat, melynek élére a király saját vezérét, Jánki Tamást nevezi ki ispánnak. Itt jegyezném meg, hogy 1303 és 1315 között,⁴⁰ tehát nagyjából azokban az években, amikor Borsa nb. Beke kiterjeszti hatalmát Ugocsára, az oklevelek nem adnak tájékoztatást az ispán kilétéről. Ennek legvalószínűbb magyarázata az lehet, hogy az 1307. követő években a megye ura, Borsa nb. Beke gyakorolja az ispáni hatalmat, még ha királyi kinevezést nem is kap rá. Ismert, hogy az ugocsai harcok során a vármegye központját képező és egyben az ispán székhelyéül szolgáló Nyaláb várát Jánki Tamás Borsa nb. Bekétől veszi vissza. A vár birtoklásának kérdésében két megoldási lehetőség kínálkozik: Beke erőszakkal foglalja el, vagy mint a megye vezetője, ispánja rendelkezik felette.

Az új ispán, Jánki Tamás hamarosan hozzálát a megye életének újjászervezéséhez. Megkezdí a harcok során megrongálódott Nyaláb várának a helyreállítását.⁴¹ A korábban zajlott harcok méretét jól jelzi, hogy Nyaláb vára mellett a szőlősi vár is elpusztult. Ez utóbbi újjáépítésére a század végén Perényi Péter kért engedélyt szőlősi javainak védelme céljából. A engedélyt Zsigmond király meg is adta.⁴² Ugocsa a későbbiek során már nem kerül ki a király kezéből. Jánki Tamás, aki 1324-ig tölti be az ispáni posztot,⁴³ megtartja a király számára.

A Borsák, mint ismeretes, nem nyugodtak bele a vereségbe. 1317-ben ismét fellázadtak a király ellen, mely második lázadás teljes vereségükkel és tartományúri hatalmuk bukásával járt.

BIBLIOGRÁFIA

- ANJOU-OKL. *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387.* Szerk.: KRISTÓ Gyula–ALMÁSI Tibor–BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos–KÓFALVI Tamás–MAKK Ferenc–PITI Ferenc–SEBŐK Ferenc–TÓTH Ildikó. I–XV (1301–1331), XVII (1333), XIX–XXVII (1335–1343), XXXI (1347). Budapest–Szeged, 1990–2012.
- BÁRÁNY 2011. BÁRÁNY Attila: Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal. In: *Debrecen város 650 éves. Várostörténelmi tanulmányok.* Szerk.: BÁRÁNY Attila–PAPP Klára–SZÁLKAI Tamás. Debrecen, 2011. 67–113.
- BUNYITAY 1888. BUNYITAY Vincze: Kopasz nádor. Életrajz a XIII–XIV. századból. *Századok* 12 (1888), 15–32, 129–155.
- C. TÓTH 2006. C. TÓTH Norbert: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526).* Budapest, 2006.
- DL Magyar Nemzeti Levéltár. Diplomatikai Levéltár. *Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa.* Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.

³⁷ ENGEL 1988. 110.

³⁸ ANJOU-OKL. IV. 49–50. 114. sz.

³⁹ ANJOU-OKL. X. 294. 489. sz.

⁴⁰ ENGEL I. 1996. 217.; C. TÓTH 2006. 17.

⁴¹ DL 56 547. C. TÓTH 2006. 26–27. 8. sz.

⁴² TRINGLI 2008. 125. 215. sz.

⁴³ C. TÓTH 2006. 17.

- ENGEL 2003. ENGEL Pál: *Középkori magyar genealógia*. Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet – heraldika – honismeret. DVD-ROM. Budapest, 2003.
- ENGEL 1988. ENGEL Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok* 122 (1988), 89–146.
- ENGEL 1996. ENGEL Pál: *Magyarország világi arcontológiája 1301–1457. I–II*. Budapest, 1996.
- HO *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius*. Kiadják: IPOLYI Arnold–NAGY Imre–PAUR Iván–RÁTH Károly–VÉGHÉLY Dezső. I–VIII. Győr – Budapest, 1865–1891.
- KÁLLAY A nagykállói Kállay-család levéltára (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I–II. Budapest, 1943.
- KK *Képes Krónika*. Budapest, 1986.
- KOMÁROMY 1894. KOMÁROMY András: Nyalábvár és uradalma. *Századok* 28 (1894), 492–519.
- KRISTÓ 1976. KRISTÓ Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. Budapest, 1976.
- KRISTÓ 1999. KRISTÓ Gyula: I. Károly király főúri elitje (1301–1309). *Századok* 133 (1999), 41–62.
- KRISTÓ 2003. KRISTÓ Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). *Századok* 137 (2003), 297–347.
- PAULER 1899. PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II*. Budapest, 1899.
- PITI-C. TÓTH-NEUMANN 2010. PITI Ferenc–C. TÓTH Norbert–NEUMANN Tibor: *Szatmár megye hatóságának oklevelei*. Nyíregyháza, 2010.
- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum Stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II*. Szerk.: SZENTPÉTERY Imre–BORSA Iván. Budapest, 1923–1987.
- SZABÓ 1994. SZABÓ István: *Ugocsa megye*. Budapest-Beregszász, 1994.
- SZÜCS 1993. SZÜCS Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 1993.
- TRINGLI 2008. TRINGLI István: *A Perényi család levéltára 1222–1526*. Budapest, 2008.
- ZICHY *A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősebb ágának okmánytára. Codex Diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*. Szerk.: NAGY Imre–NAGY Iván–VÉGHÉLYI Dezső–KAMMERER Ernő–LUKCSICS Pál. I–XII. Budapest, 1871–1931.
- ZSOLDOS 2000. ZSOLDOS Attila: IV. László és a Kállaiak ősei. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve* 42 (2000), 77–87.
- ZSOLDOS 2011. ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, 2011.

The Power of the Borsa Clan in Ugocsa County

Ugocsa county was the centre of the provincial power of the Borsa clan and also the centre of their uprising. Kopasz, one of the Borsa clan was appointed as *comes* of Ugocsa in 1288. The members of the clan did not relinquish the county, but they were able to regain it only at the beginning of Charles I's reign. In 1307 the king conferred Szőlős to Beke who built there a castle to secure his power which was also strengthened by the local nobility. The power of the Borsa clan decreased after their rebellion against the king in 1314-1315. The uprising was initiated by Kopasz and he was joined by his brother, Beke. Szőlős and its castle were captured by Tamás Jánki, the chief of the royal army. After the successful siege, he was appointed as *comes* by Charles I and began to reorganize the life of the county. The king kept an eye on Ugocsa after these happenings and the Borsa clan's power was destroyed after their second rebellion.